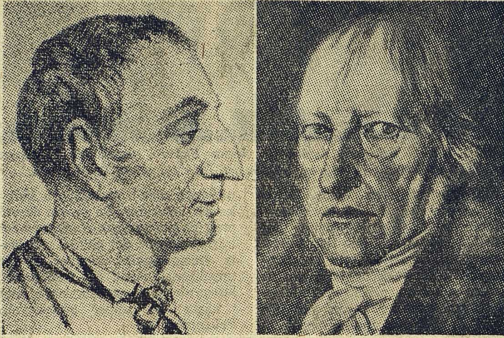

MESSIANISM OCH DIKTATUR

Herbert Tingsten fortsätter här sin redogörelse för den israeliske forskaren J L Talmons uppmärksammade arbeten om den totalitära demokratis idéhistoria och om de autoritära inslagen i 1800-talets framstegsläror. — Den föregående artikeln, "Frihetens despoti", var införd i Dagens Nyheter den 10 oktober.

Två av "framstegets dogmatiker" i 1800-talets idéhistoria: Saint-Simon (till vänster) och Hegel.

DET ANDRA stora arbetet av J L Talmon, "Political Messianism", fullföljer redogörelsen för den totalitära demokratis idéutveckling, men sväller ut till en allmän framställning av framstegsteorierna före 1848 års revolutioner. 1800-talets förra hälft får idéhistoriskt sin prägel av de tänkare som förklarar mänskligheten stå på tröskeln till en ny värld, en jordisk himmel, med lycka, förnuft, fred, välfärd, frihet som lön för den långa vandringen i öknen. Historien framstod som en bergsbestigning, historiefilosoferna som vägvisare, vilka talade om hur långt man hade kvar till bergets krön. I regel utgick dessa framstegets dogmatiker — såsom Fourier, Saint-Simon, Hegel, Marx och Comte — från att de huvudsakliga stadier som deras historieförklaringar omfattade inom kort skulle vara tillryggalagda, att man stod inför en ny period, som från en central synpunkt betecknade utvecklingsförloppets avslutning; mänsklighetens fortsatta vandring skulle ske på jämn mark. Ofta tänkte de sig att deras egen för många att genomskåda tingen var ett bevis på att man närmade sig ett mera avgörande periodskifte.

Framstegstänkarnas historiker har antagit att denna i den vetenskapliga systematikens form klädda utopism var ett slags ersättning för den religiösa tro som de intellektuella övergivit eller godtog blott i en starkt förtunnad form; det har klarlagts att utopisterna var influerade av det gamla religiösa mönstret, med paradiset, syndafall, återlösning och frälsning som stationer på den av Gud (eller världssanden, eller produktionskrafterna, eller helt enkelt Historien) bestämda banan. Denna tanke synes Talmon i stort sett förbise eller i varje fall förbigå; likaså beaktar han inte att även inom dea kristliga förkunnelsen en tendens fanns redan på 1700-talet att förlägga himmelen till jorden ("Tuveson i "Millenium and Utopia"). Detta drag i Talmons arbete sammanhänger kanske med att han själv är jude och att han, på goda grunder, framhäver den judiska Messiasstänkens betydelse för framstegslärorens utformning. Saint-Simons främsta lärjungar

och senare Marx och Hess var bland de judar som synes ha omvandlat sitt folks tro på ett Messiasrike av denna världen till politisk utopism. Schematiskt skulle man kunna säga att framstegets seger innebar den optimistiska judendomens seger över kristendomens pessimism och förkastelse av det jordiska livet.

Framstegstänkarna talade om vart mänskligheten var på väg, beskrev eller skisserade det samhälle som ofrånkomligt skulle växa fram ur Historien. Men vem skulle praktiskt förverkliga den stora omdaning? Bland de liberala och socialistiska tänkarna var det vanligt att antingen se verket som en produkt av enskilda framsynta och passionerade ledars arbete eller av en mer eller mindre klart bestämd klass: företagarna, medelklassen, proletariatet. Inom denna idékrets (där det ofta är pedanteri att söka skilja på liberala och socialistiska idéer) var Marx lära en av de flottast utformade, och den blev under följande skede den mest inflytelserika: arbetarklassen, den stora massan av befolkningen i det industrialiserade samhället, skulle erövra och därefter likvidera staten och fullborda utvecklingen från urtidens frihet och fattigdom till framtidens frihet och rikedom. Inom de riktningar som var starkt nationellt engagerade utpekades vissa folk eller stater som framstegets bärare, och dessa folk tillades egenskapen att vara mera universalistiska, mera allmänmänskliga än andra och därför kallade att gå i spetsen. Man valde alltid sitt eget folk: enligt Fichte var tyskarna, enligt Michelet fransmännen, enligt Mazzini italienerna, enligt Mickiewicz polackerna de av Historien utvalda.

Vare sig man tänkte på en grupp inom folket eller ett bestämt folk som framtidens och framstegets vägröjare, utgick man på goda grunder, framhäver den judiska Messiasstänkens betydelse för framstegslärorens utformning. samhället eller, rättare sagt, att detta nya samhälle, om också

dunkelt och omedvetet, åträdde av den allmänna viljan. Legitimationen genom folkvilja eller mänsklighetsvilja slog i själva verket så helt igenom att den färgade även de konservativa, mot utopier och omkastningar fientliga eller misstroga åskådningarna. Då Burke upphöjde traditionerna och det genom tiderna förlevande folket — liksom de Maistre "den långa tiden" — till garant för sin lära sökte han mobilisera de dödas röster mot de levandes, liksom de totalitära radikalerna räknade in de ofödda generationerna bland sina elektoror för att nå majoritet mot konservatismen bland massorna.

För de radikala ideologerna förblev den potentiella konflikten mellan folkviljan i ordinarie mening — uttryckt genom val och folkomröstningar — och den "sanna" folkviljan ett problem. Många utgick från att den omvandling av samhället som Historien företecknade måste genomföras eller åtminstone förberedas i strid mot den aktuella folkviljan, att alltså folken borde frälsas mot sin egen tillfälliga och falska vilja. Michelet försvarade inskränkningarna av rösträtten i revolutionsförfattningen av år 1791 med att allmän rösträtt skulle ha lett till reaktionens seger, eftersom flertalet bönder gick i prästernas och de adliga godsägarnas ledband. Cabot förordade en provisorisk diktatur, som skulle uppfostra folket till frihet, demokrati och socialism, bland annat genom en gratis utdelad officiell tidning. Den främsta franska socialistorganisationen krävde i sitt program av år 1840 att den tilltänkta revolutionen skulle upprätta en provisorisk regering för obestämd tid. Valet av denna styrelse borde inte anförtros åt folket, vars majoritet "kan väntas ta miste vid valet av makthavare"; styrelsen skulle handhas av personer "med de bästa avsikter mot folket, med de mest avancerade sociala idéer

och med fast vilja" och "förbereda massan att godtaga våra idéer". I Marx och andra socialisters skrifter framförs liknande tankgångar, vid sidan av värnadsbetygelser för demokrati och folkvilja.

Denna tveetydiga eller ambivalenta hållning är väl begriplig hos ideologer som i en revolution såg portalen till ett helt nytt samhälle, sedan årtusenden mödosamt förberett av Historien. Man kunde inte gärna räkna med att denna Historiens uträkning var fattbar för gemene man och att alltså folkets massa skulle vara medvetet villig att arbeta som redskap för omvälvningen. Men även mera triviala och närliggande synpunkter måste ha skapat tvivel om möjligheten att förverkliga omvandlingen i demokratiska former: hur skulle ett folk av okunniga och utsugna kunna nå den mögenhet som krävdes för ett reflekterat ställningstagande, hur skulle människorna kunna vinna insikt om sitt sanna intresse då de industriella produktionsmedlen och propagandainstrumenten fortfarande ägdes av ett fåtal? (Dessa frågeställningar framfördes långt senare med stor energi av en ung svensk arbetare, Arvid Björklund, i kritik mot en linje hos marxismen.) Tanken att en övergångstid av social reorganisation och poli-

tisk fostran krävdes för att skapa identitet mellan folkviljan i ordinarie mening och den sanna folkviljan låg nära till hands, särskilt i stater utan ansatser till demokrati och säkrad medborgerlig frihet. Samtidigt var det oroande och vanskligt att klart negera den demokratiska grundsatzen enligt vilken efter en omstörtning folket självt skulle få bestämma om sin styrelse och sin samhällsordning.

1848 års revolutioner illustrerade, särskilt i Frankrike men även i andra länder, dessa svårigheter. Den Orléansska regimen hade störtats under parollerna frihet och rösträtt, och den ytterst godtyckligt hopsatta provisoriska regeringen utlyste val med allmän rösträtt till en konstituerande nationalförsamling. Bland socialisterna och även bland många republikanska radikaler utanför socialismen framträdde opposition mot denna snabba konsultation av folket, och i petitioner till regeringen begärdes uppskov med valet. Blanqui och andra hävdade att "ett omedelbart val är en fara för republiken". Hur skulle ett verkligt fritt val vara möjligt då pressfriheten före revolutionen varit beskuren, då en stor del av folket

var illitterat, då reaktionärerna genom sin sociala ställning var tongivande inom jordbrukarnas väldiga majoritet, medan de republikanska ledarna var okända för det stora flertalet? "Det är ett helgerån att förmå tio miljoner valmän

att rösta mot egen räddning, att av deras oerfarenhet framlocka en bekräftelse på deras slaveri... Folket är okunnigt; det måste ha kunskap. Det är inte en dags, inte heller en månads arbete."

De radikala pessimisterna fick rätt. De båda representationer som valdes 1848 och 1849 var inte Historiens instrument, tvärtom stod de tveksamma eller fiendliga mot både republiken och den allmänna rösträtten, för att inte tala om en social nyordning. Arbetarna, som varit februarirevolutionens fasta kader, slogs ned under barrikadstriderna fyra månader senare. Napoleons brorson valdes till president och gick vidare till kejsartronen, stödd av en väldig folkmajoritet vid plebisit. Hans regim blev en karikatyr på messianism och totalitär demokrati; i stället för en diktatur i Historiens och idéernas tjänst kom en förvaltningsdiktatur, inriktad på den bestående ordningens bevarande.

Under det följande århundradet vann demokratin i vår nuvarande mening successivt terräng i Västlandet och världen, med både

allmän rösträtt och politisk frihet som grundläggande principer. Men tankarna på en autoritär och samtidigt folklig styrelse, vare sig som övergångsform eller permanent ordning, och på en revolutionär elit under vars välgde en "sann" och enhetlig folkvilja skulle skapas levde kvar under inspiration av hegelianska och marxistiska idéer. Kommunism, fascism och nationalsocialism hörde till messianismens sena produkter. Teorin om den "sanna" folkviljan frågade sina mest egenartade triumfer då Kuusinen i Finland och Quisling i Norge av en främmande stat förklarades inkarnera de finska och norska folken — samtidigt som dessa folk, i sin enkla egenskap av levande människor, slogs och dog för att slippa sina Messiasgestalter.

I sitt arbete nämner Talmon knappast några anglosaxiska författare. Kanske går han härutinnan för långt; några liberala och socialistiska utopister i England och Amerika kunde med skäl ha dragits fram. Men i stort sett är de stora messianska fantasierna, och framför allt de totalitära idéerna, kontinentalta produkter; Frankrike och Tyskland har varit den bästa jordmånen. Burkes eller Benthams eller de tidiga engelska socialisternas åsikter har nästan genomgående ett drag av rimlighet, moderation och tolerans i jämförelse med systemen från Paris och Berlin; det mest slående exemplet finner man i hur Burkes bländande förnuimstighet blev skolastiska scheman hos Bonald och de Maistre. De politiska messianerna, till skillnad från väckelsepredikanterna, har inte frodats på andra sidan Kanalen och Atlanten.

HERBERT TINGSTEN

Det problematiska modet

JOHN F. KENNEDY skrev sex år innan han blev USA:s president en bok om politiskt mod, som nu utgivits på svenska under titeln *Studier i mod* (Bonniers, 22:50, översättning av Sven Hallén). Boken har fått ganska stor berömmelse, och kanske har den något bidragit till att ge Kennedy den auktoritet och popularitet — som lär man och beundrare av mod — som fört honom till presidenturen. Den ger också en bakgrund från vilken hans verksamhet som president kan bedömas — citat ur den har redan använts och kommer säkert än mer att användas för att motivera både kritik och beröm av politikern Kennedy.

Själva begreppet mod är högst problematiskt och blir inte klarare och entydigare genom attributet "politiskt". Kennedy behandlar emellertid nästan uteslutande en någorlunda avgränsad variant av mod: viljan eller förmågan att ta självständig ståndpunkt, oberoende av väljare, parti och allmän opinion, med risk att förlora ställning, anseende och möjligheter till fortsatt politisk karriär. Då boken skrevs var Kennedy senator, och han hämtar alla sina nio exempel på mod ur senatens historia. En rad senatorer, av vilka de flesta är ryktbara, för varje amerikansk student välkända gestalter, passerar revy som modiga, det vill säga att de eller de episoder i deras karriär beskrivs i vilka de handlat med ett för dem själva riskabelt eller destruktivt oberoende. Till gruppen hör John Quincy Adams — den störste i det ädla sällskapet — som förlorade sin position i senaten genom att i en utrikespolitisk fråga ta ställning för Jefferson och mot sitt eget federalistiska parti, Daniel Webster, som genom sitt tal för 1950 års kompromiss blev förföljd i hemstaten Massachusetts, Edmund Ross, en av de republikaner som röstade för Andrew Johnsons frikännande vid rättegången inför senaten 1868 och förlorade sitt mandat, Robert Taft, som i strid med en förhärskande opinion kritiserade Nürnberg-rättegången efter andra världskriget, och ytterligare fyra senatorer under ett århundrade. Man kan diskutera — och Kennedy gör det själv — om dessa exempel är de bästa tänkbara; utan tvivel är de väl lämpade för illustration av Kennedys tankegång.

Dessa historiska skisser är väl gjorda, smyckade med goda anekdoter och citat och utformade med energi och temperament. Tonen blir ofta litet söndagsskolemässig, med de många moraliska klangfraserna och de ständiga uttrycken av beundran och förtjusning. Kennedy framträder med en eskort av respektabla radikala, i

President Kennedys bok "Studier i mod", som nu föreligger i svensk översättning, anmäls här av Herbert Tingsten.

partimening demokratiska professorer; Arthur Holcombe och Arthur Schlesinger den yngre har gått igenom boken, Allan Nevins har skrivit ett uppskattande förord till den upplaga som kom ut efter Kennedys val till president. Kennedy erkänner att han fått mycket hjälp med bokens förberedande och utarbetande. De forskningsbiträden som sökt efter belägg i tal och tidningar har nästan gått för långt i nit; citat i tjänlig riktning presenteras i massa, medan uppgifter som inte passar så bra i sammanhanget utelämnas eller kommer i skymundan.

Många läsare, men till synes inte Kennedy själv, måste ställa frågor som gör hela tankegången i boken litet konstig och oroande. Utgångspunkten är att alla hyggliga människor beundrar den självständighet, det mod, den lyhördhet för det egna samvetet — samvetet motioneras för resten väl mycket — som tar sig uttryck i de handlingar boken berättar om. Säkert instämmer också nästan alla politiker i dessa hyllningar till det orädda och personliga ståndpunktstagandet. Varför inträder då de konflikter som Kennedys bok gäller? Det enkla svaret på frågan ligger naturligtvis däri att partipolitiker och partifolk arbetar med två lager av värderingar. De tycker i princip om självständigheten, men i det enskilda fallet blir de ursinniga över den. Denna mekanism, som firade triumfer i Königsfallet hos oss för ett par år sedan, gör det möjligt för Kennedy att på en gång vara politiker och moralist. Hans kolleger i dag kan utan risk instämma med honom, eftersom de exempel han drar fram är gamla och helgade; dels är det lätt att efteråt

se renegeten som en hjälte (då faller man tillbaka på den stora principen), dels är alla de fall Kennedy relaterar sådana i vilka den mot partiet eller opinionen tredskande numera anses ha haft rätt eller i varje fall inte kan påstås ha haft uppenbart orätt.

Men Kennedy visar sig även i sina torftiga allmänna utläggningar förmögen att förena politikern och moralisten. Han talar mycket och vackert om samvetet, men

han glömmer inte mera handfasta ting. Naturligtvis, framhåller han oavbrutet, måste en politiker också tänka på sin valkrets, sitt parti och folkmeningen. I en sats, vars stilsamma förljugenhet borde bli klassisk, skriver han att "varje senator måste känna lojalitet mot sitt parti, sin stat och region, sitt land och sitt samvete" (the loyalties of every Senator are distributed among his party, his state and section, his country and his conscience). Denna "tankegång" är den centrala i de principfyllt lagda inlednings- och avslutningskapitlen; var och en får klart för sig att Kennedy är trogen mot sitt samvete men också mot parti, väljare och stat. Ibland förtätas gröttigheten genom skilda uttryckssätt, såsom då "samvetsfrågor" likställs med "nationella frågor".

Kan en självständig man vara demokrat? Denna primitiva fråga blir möjlig för Kennedy genom att han tror eller låtsas tro att en demokrat måste anse att folket har rätt. Han finner naturligtvis en för alla parter tillfredsställande lösning. Folkrepresentanten är inte "bunden av varje väljarkarens impuls", men han "förtrostar på folkets visdom", litar på